

УДК 340(477)''19/20''

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2023-45-40>

П. М. Рабінович, д. ю. н., професор завідувач
Львівської лабораторії прав людини і громадя-
нина НДІ державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України
ORCID ID: 0000-0003-2787-8270

ВІТЧИЗНЯНЕ ПРАВОЗНАВСТВО: ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Анотація: В статті проаналізовано основні тенденції розвитку вітчизняного правознавства. Обґрунтовано, що такі тенденції набувають двох основних узагальнених форм, таких як антропологізація юридичної науки та зміни, пов'язані з глобалізаційними процесами. Розкриваються зміст та обумовленість зазначених тенденцій, їх діалектичний характер.

Ключові слова: тенденції розвитку юридичної науки, антропологізація, глобалізація, трансформаційні зміни.

Постановка проблеми. Юридична наука у сучасній Україні переживає, у певному сенсі, специфічний перехідний період. Він відзначається деякими, досить динамічними тенденціями, зумовленими впливом на неї різноманітних соціальних явищ — як всередині країни, так і ззовні. Узагальнення таких тенденцій, які так чи інакше підпорядковують собі певні зміни у конкретних юридичних науках, дозволило схарактеризувати деякі напрямки згаданих трансформацій.

Мета статті. Пропонована стаття, котра є результатом кількарічного викладання однойменного навчального курсу аспірантам юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка [10], присвячена стислій характеристиці загальних тенденцій розвитку юридичної науки в Україні (а зрештою, можливо й не тільки у ній).

Виклад основного матеріалу :

1. Антропологізація юридичної науки як тенденція її розвитку.

У формування названої тенденції помітний внесок зробили свого часу такі вчені як-от: С. Дністрянський, Х. Лаутерпахт, Р. Лемкін, П. Недбайло [4], [3], [5], [6]. Сутність означеної тенденції полягає у тому, що саме людина стає системоутворюючим центром правознавства (як, до речі, і інших суспільних наук). За відомим висловом професора Кембриджського університету Герша Лаутерпахта (який, до слова, здобував юридичну освіту в 1915–1919 рр. саме у Львівському університеті), кожна людина є початковою і кінцевою станцією усього права. Проявами названої тенденції є, зокрема, виокремлення загальної теорії та філософії права відносно самостійного фрагмента за назвою «загальна теорія прав людини». Принаймні у Львівському університеті ще з 1991–1992 навчального року студенти першого курсу традиційний на той час предмет «теорія держави і права» почали вивчати саме з загальнотеоретичної характеристики прав людини (при цьому зазначену навчальну дисципліну було — і це не випадково — перейменовано на «Загальна теорія права та держави»).

Одним із науково-організаційних проявів згаданої тенденції було те, що у другій половині 1996 року Президія академії правових наук України ухвалила рішення про створення у Львові спеціалізованої наукової установи за назвою «Львівська лабораторія прав людини», керівником якої було призначено автора цієї статті. У цей же період в Україні помітно активізувалися дисертаційні дослідження з праволюднинної проблематики.

Загалом антропологізація юридичної науки мала чітке гуманізуєче спрямування, вимагала, так би мовити, людиновимірності, людиноцентричності як правових досліджень, так і правової освіти.

Розглядувана тенденція базувалася на відповідних змінах як національного законодавства, так і міжнародного права. Зокрема нагадаємо ухвалений 2006 року Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» та й той факт, що у Конституції України 1996 р. вперше в історії Української держави розділ про права і свободи людини та громадянина піднявся на друге місце з-поміж усіх інших розділів Основного закону. А в міжнародно-правовій системі були створені і почали функціонувати спеціальні органи та структури, спеціалізовані на захисті та гарантуванні основоположних (фундаментальних, базисних, «природних», буттєвих) правах і свободах людини. Своєрідним флагманом, лідером у цьому процесі став Європейський суд з прав людини, який реально почав працювати у 1959 р. Його створення було передбачено Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.

Заради справедливості слід наголосити на тому, що першим — доктринальним —проектантом такого органу був згаданий вище професор Г. Лаутерпахт, який у своїй унікальній праці «Міжнародний біль з прав людини», опублікованій навесні 1945 р., перший в історії людства досить детально на декількох десятках сторінок запроєктував створення такої судової інституції (порядок формування, функції, процедури, компетенцію, способи і форми контролю за додержанням державами міжнародного білля з прав людини, заходи впливу тощо). Отже, не буде перебільшенням стверджувати, що низка ідей Г. Лаутерпахта продовжує реалізовуватись і нині у діяльності міжнародних судових органів з прав людини, які сьогодні діють на кількох континентах Землі.

2. Глобалізація та її вплив на вітчизняну юриспруденцію.

Ця тенденція полягає в тому, що право людинні, правозахисні принципи поширюються на все ширше коло держав світу головним чином через ухвалення конвенційних міжнародних документів, які — після їх національної ратифікації стають юридично обов'язковими для відповідних держав. Провідну роль у цьому процесі відіграють, ясна річ, документи Організації Об'єднаних Націй, насамперед ті, які фіксують основоположні

права і свободи людини, іншими словами, закріплюють всесвітні загальнолюдські стандарти прав людини. Певним віддзеркаленням цього процесу можуть слугувати так звані регіональні стандарти прав людини, які конкретизують загально цивілізаційні праволюдні вимоги і принципи стосовно певних груп держав з урахуванням цивілізаційних особливостей таких держав.

Глобалізація, як відомо, є об'єктивним процесом, і вона накладає відбиток на правозахисну практику у різних регіонах планети. І цей процес не позбавлений неабияких проблем, складнощів, суперечностей, конфліктів.

Щодо України, розглядувана тенденція вельми яскраво почала реалізовуватись тоді, коли ця держава, ставши членом Ради Європи, визнала для себе обов'язковою згадану Європейську конвенцію і участь у діяльності Європейського суду з прав людини. А нині, коли стала кандидатом в члени Європейського Союзу, на неї почали значно активніше впливати праволюдні базові документи цієї організації, а саме – Хартія основних прав ЄС, а також Європейська соціальна хартія (переглянута). І на сьогодні в науковців Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України виникла пропозиція ближчим часом розробити проєкт Закону України «Про використання у національній судовій практиці стандартів Європейського Союзу стосовно основоположних прав і свобод людини». Сподіваємось, що такий документ сприятиме прискоренню отримання Україною статусу повноправного члена Європейського Союзу.

Ще одним свідченням впливу глобалізації на розвиток вітчизняної правової системи є певна універсалізація загальної теорії права, зокрема його інтерпретації, тлумачення. Попри загальновідому досить широку плюралізацію праворозуміння вона не є безмежною. Навіть інноваційні спроби сконструювати новітні, раніше невідомі його різновиди, такі спроби, найчастіше, обмежуються лише термінологічними змінами назв пропонованих варіантів праворозуміння, а по суті вписуються у широковідомі у двадцятому столітті

інтерпретації того, саме яке явище відображається терміно-поняттям «право». Принаймні мені вдалося виявити біля п'ятнадцяти таких явищ.

Розглядувана універсалізація стосується, значною мірою, і такої класичної проблематики як взаємодія міжнародного і національного права. Мабуть найбільш яскраво ця проблематика актуалізувалась у зв'язку з сучасною діяльністю міжнародних судових органів, рішення яких визнаються обов'язковими для численних держав. Одним з найважливіших аспектів означеної щойно взаємодії є також проблема інтерпретації державного суверенітету в сучасному світі. Якщо порівняти її інтерпретації у дев'ятнадцятому столітті із сучасними, то важко не помітити змістові зрушення, відмінності у висвітленні і практичному розв'язанні означеної проблеми.

Відносно самостійною тенденцією є підстави вважати **універсалізацію основоположних прав і свобод людини, яка діалектично поєднується із, здавалось би, їх релятивізацією**. Особливо яскраво названа тенденція дістає прояв у діяльності Європейського суду з прав людини.

У зв'язку з останньою обставиною, нагадаємо, наприклад, що нині на розгляді цього суду перебуває декілька справ, умовно названих «кліматичними», у яких потерпілими суб'єктами зможуть бути визнані прийдешні покоління.

Означена група питань, як і раніше, найбільш інтенсивно продовжує обговорюватись у рамках дискусії стосовно етичного універсалізму та етичного релятивізму. Моя позиція стосовно цієї дискусії (яку мені вже неодноразово доводилося оприлюднювати), полягає у тому, що стандартизованими (у прямому сенсі цього слова) є власне самі назви (терміни) певних соціальних явищ, скажімо, терміно-сполучення права людини); проте змістове, смислове наповнення цих стандартних термінів не може бути завжди однаковим, однозначним, уніфікованим — з огляду на соціальну неоднорідність, соціальну розшарованість, строкатість майже будь-якого суспільства, та й, зрештою, більшості держав (країн) у всьому світі. Адже у кінцевому підсумку саме реальні потреби різноманітних суб'єктів глибинно зумовлюють смислонаповнення, смислопородження, смислотворен-

ня тих чи інших текстів (виразів, положень), та й загалом будь-яких знаків, які використовуються такими суб'єктами у їхній реальній діяльності, у їхньому спілкуванні. А згадані потреби аксіоматично не можуть бути однаковими у суб'єктів соціально-неоднорідного середовища [1].

Наведена теза фіксується досить чітко сформульованими сьогодні висновками такої галузі знань як герменевтика. Нагадаю, вже не раз оприлюднювані мною герменевтичні закономірності людського спілкування, комунікування, інтерпретації: 1) будь-які контакти між суб'єктами опосередковуються, так чи інакше, системою знаків; 2) будь-який знак об'єктивно спроможний бути носієм різних смислів (і це не є його дефектом, недоліком); 3) у процесі спілкування суб'єкти надають відповідним знакам насамперед такий смисл, який найбільше сприятиме задоволенню тих чи інших потреб таких суб'єктів; 4) через неминучу у соціально-неоднорідному суспільстві розбіжність у людських потребах згадане «смыслопорождения», «смыслотворения», «смыслонасаждения» зазвичай не може бути уніфікованим, однаковим у всіх учасників спілкування. У цьому і полягає нездоланна причина неминучості етичного релятивізму [7].

Завдання ж суспільної науки — назвати носіїв тих потреб, життєвим інтересом яких найбільше відповідає та чи інша інтерпретація мовних чи інших знаків. Найбільш гострим, практично значущим аспектом обговорюваної тут проблематики є проблема меж етичного релятивізму, або іншими словами, проблема обмежування, здійснення прав людини. Практичне розв'язання цієї проблеми зумовлюється конкретно-історичним співвідношенням можливостей, впливів різних суб'єктів суспільства, і підлягає з'ясуванню у кожному конкретному випадку [8]. Тут вбачається найширше поле діяльності будь-якої суспільної науки, у тому числі й правознавства.

Зазначені вище тенденції розвитку сучасного правознавства в Україні значною мірою зумовлені неабиякими змінами у відповідній правовій матерії, насамперед у правовому регулюванні суспільних відносин — у його методах, способах, засобах тощо. Тож схарактеризуємо далі найбільш важливі з таких змін.

Передовсім дається взнаки така трансформаційна тенденція у вітчизняному правовому регулюванні, як його **деформалізація**. Вона дістає прояв, зокрема, у наступному.

1) Зростання питомої ваги так званих оцінних понять в юридичному регулюванні. Як відомо, специфіка названих понять полягає у тому, що інтерпретація їхнього змісту не може бути однозначною, односмысленною, уніфікованою. А це дає можливість у їхньому застосуванні витлумачувати їх по-різному. Така «мобільність» (рухливість, динамічність) змісту оцінних понять дозволяє більш коректно враховувати специфіку кожної унікальної життєвої ситуації, точніше, брати до уваги індивідуальні потреби та інтереси учасників правовідносин. Завдяки цьому, означені поняття дозволяють, можна сказати, більш гуманно застосовувати юридичні норми. Та водночас, оскільки при цьому помітно розширюється сфера розсуду правозастосовувача, виникає ризик привнесення певної свавільності, на яку законодавець, включаючи у правове регулювання саме такі поняття, аж ніяк не розраховував.

2) Розширення у правовому регулюванні диспозитивного методу. Як і у попередньому випадку, це дає змогу, так би мовити, пом'якшувати праворегулятивний режим, розширювати рамки (межі) огляду правозастосовувача, а отже, зростають можливості більш тонко врахувати конкретні індивідуальні особливості розглядуваної ситуації.

3) Більш широке використання так званої «медіації» при вирішенні правових суперечок, конфліктів.

4) Запровадження прецедентності правозастосувальних рішень певних органів влади (зокрема судових) у правовому регулюванні. Нагадаємо, що згідно з частинами 5 та 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права; висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Втім, наведені законодавчі вимоги нерідко породжують певні правозастосувальні

проблеми, оскільки Велика Палата Верховного Суду вдається до змін своїх правових позицій (так, за висновками дослідників, протягом останніх п'яти років цей орган – фактично правотворчий – понад 20 разів радикально міняв свої ж правові позиції [2]).

5) Зростання ролі принципів права у правозастосуванні. Звичай у правозастосовних актах вдаються до посилення на принципи права саме у тих випадках коли юридичні норми, котрі регулюють відповідні ситуації, не задовольняють правозастосувача, або ж такі норми взагалі відсутні у законодавстві (ситуація прогалин у праві) [9]. Адже звернення саме до принципів права знову ж неабияк розширює межі угляду правозастосувача з відповідними наслідками, про які вже йшлося вище.

Висновки. Декілька зауважень методичного характеру, оскільки схарактеризовані у першій частині цієї статті основні тенденції розвитку правознавства викладаються як самостійна навчальна дисципліна аспірантам юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (на третьому курсі навчання). При цьому мною використовується протягом декількох років така методика. На початку вивчення названого предмету слухачам пропонується уважно ознайомитись з програмою цієї дисципліни і виявити, які програмні тези, положення, твердження, викликають ті чи інші неясності, питання потребують додаткових коментарів, роз'яснень, конкретизації тощо. І такого роду запитання аспіранти спрямовують старості, який розташувавши їх по відповідних темах навчальної програми, на наступних заняттях оголошує в аудиторії кожне з них, і я як лектор (керівник курсу) намагаюсь досить докладно, аргументовано донести свою відповідь на запитання. Після вичерпання усіх аспірантських запитань (а на це, як показав досвід, витрачається практично весь семестр) кожному аспіранту пропонується виконати у письмовій формі таке творче завдання. Отримавши знання про основні тенденції розвитку сучасного правознавства аспірант повинен самостійно зробити висновок про те, яка з них і якою мірою впливає, позначається на дослідженні за темою його майбутньої дисертації. При цьому відповідь аспіранта має бути проілюстрована матеріалами його від-

повідного дослідження. Аналіз усіх таких письмових відповідей дає мені як викладачу оцінити навчально-науковий рівень кожної аспірантської екзаменаційної роботи (з урахуванням, ясна річ, інших проявів академічної активності аспіранта під час попередніх занять). Не претендуючи на абсолютизацію такого підходу, дозволю все ж висловити сподівання, що названа навчальна дисципліна (яка, наскільки мені відомо, не вивчається в інших вітчизняних юридичних ВНЗ) є небезкорисною у науковому розвитку майбутніх докторів філософії.

Список використаних джерел :

1. Donnelly, J. «Universal Human Rights in Theory and Practice». *Cornell University Press*, 2013.
2. Fraser, N. «Justice Interruptus: Critical Reflections on the 'Postsocialist' Condition». *Routledge*, 1996.
3. Lauterpacht, H. «Recognition in International Law». *Cambridge University Press*, 1947.
4. Lauterpacht, H. «The Function of Law in the International Community». *Oxford: Clarendon Press*, 1933.
5. Lemkin, R. «Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress». Washington, D. C.: *Carnegie Endowment for International Peace*, 1944.
6. Lemkin, R. «Soviet Genocide in Ukraine». 1953.
7. Morsink, J. «The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent». *University of Pennsylvania Press*, 1999.
8. Renteln, A. D. «International Human Rights: Universalism Versus Relativism». *Sage*, 1990.
9. Sen, A. «The Idea of Justice». *Harvard University Press*, 2009.
10. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021, 256 с.

REFERENCES :

1. Donnelly, J. (2013). «Universal Human Rights in Theory and Practice». *Cornell University Press*.
2. Fraser, N. (1996). «Justice Interruptus: Critical Reflections on the Postsocialist Condition». *Routledge*.
3. Lauterpacht, H. (1947). «Recognition in International Law». *Cambridge University Press*.
4. Lauterpacht, H. (1933). «The Function of Law in the International Community». *Oxford: Clarendon Press*.

5. Lemkin, R. (1944). «Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress». Washington, D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.
6. Lemkin, R. (1953). «Soviet Genocide in Ukraine».
7. Morsink, J. (1999). «The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent». *University of Pennsylvania Press*.
8. Renteln, A. D. (1990). «International Human Rights: Universalism Versus Relativism». Sage.
9. Sen, A. (2009). «The Idea of Justice». *Harvard University Press*.
10. Rabinovych P. M. (2021). *Osnovy teorii ta filosofii prava*. Lviv : Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo».

P. M. Rabinovych

Domestic jurisprudence : some development trends

Summary. *The article analyzes the main trends in the development of domestic jurisprudence. It is substantiated that such trends take two main generalized forms, such as the anthropologization of legal science and changes associated with globalization processes. The content and conditionality of these trends, their dialectical character, are revealed.*

Legal science in modern Ukraine is experiencing, in a certain sense, a specific transitional period. It is characterized by some rather dynamic trends caused by the influence of various social phenomena on it – both inside the country and from outside. The generalization of such trends, which in one way or another subordinate certain changes in specific legal sciences, made it possible to characterize some directions of the mentioned transformations.

The proposed article, which is the result of several years of teaching the course of the same name to graduate students of the Faculty of Law of the Ivan Franko National University of Lviv, is devoted to a concise description of the general trends in the development of legal science in Ukraine (and in the end, perhaps not only in Ukraine).

Globalization and its impact on domestic jurisprudence, this trend consists in the fact that human rights and human rights principles are being extended to an ever wider circle of states of the world mainly through the adoption of conventional international documents, which – after their national ratification, become legally binding for the respective states. Of course, the leading role in this process is played by the documents of the United Nations Organization, primarily those that fix the fundamental rights and freedoms of a person, in other words, they establish universal human rights standards. The so-called regional standards of human

rights can serve as a certain reflection of this process, which specify generally civilized human rights requirements and principles in relation to certain groups of states, taking into account the civilizational features of such states.

Keywords: *trends in the development of legal science, anthropologizing, globalization, transformational changes.*